

**ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ САНЪАТИ ТАЪЛИМИДА ҲАЖВИЙ
ҒАЗАЛЛАРНИНГ ЎРНИ****Дилрабо Жуманова**

ЎзДСМИ “Саҳна нутқи” кафедраси катта ўқитувчиси

Анотация. Ушбу мақолада кўғирчоқ театр санъатининг ўзига хослиги, соҳа мутахассисларига таълим-тарбия беришда “Саҳна нутқи” фанининг мақсад ва вазифаларига тўхталиб ўтилган. Кўғирчоқ театр актёрларини тарбиялаш, маҳоратли бадий сўз устаси бўлиб шаклланишида ҳажвий репертуарлар масаласи, қолаверса мумтоз ҳажвий ғазалларнинг аҳамияти тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ўрин олган. Ҳажвий ғазаллар ижрочилиги, унинг таҳлили ва талқини борсидаги амалий кўрсатмалар мақола мақола мазмунини ташкил этади.

Калит сўзлар. Кўғирчоқ театри, актёр, режиссёр, мутахассис, саҳна нутқи, бадий сўз, инновация, ҳажв, ғазал, сўз хатти-ҳаракати, жонли нутқ.

Аннотация. Данная статья посвящена своеобразию искусства театра кукол, целям и задачам науки «Сценическая речь» в подготовке специалистов данной области. Проблема комического репертуара и значение классических юмористических газелей включались в воспитание актеров кукольного театра и формирование их как искусных художественных словесников. Содержанием статьи являются практические указания по исполнению юмористических газелей, их анализ и интерпретация.

Ключевые слова. Кукольный театр, актер, режиссер, специалист, сценическая речь, художественная речь, новаторство, комедия, газель, речевой акт, живая речь.

Annotation. This article is devoted to the originality of the art of puppet theater, the goals and objectives of the science "Stage speech" in the training of specialists in this field. The problem of the comic repertoire and the significance of classical humorous ghazals were included in the education of puppet theater actors and their formation as skillful literary philologists. The content of the article is practical instructions for the performance of humorous ghazals, their analysis and interpretation.

Keywords. Puppet theatre, actor, director, specialist, stage speech, artistic speech, innovation, comedy, gazelle, speech act, live speech.

Актёрлик ва режиссёрлик таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабалар мутахассислик фанларини йиллар давомида ўзликсиз ўрганиши керак. Актёрлик маҳорати, режиссура, сахна нутқи, пластика, вокал, рақс, сахна ҳаракати каби касбга йўналтирилган фанларни ўзлаштириш орқали талабалар ўз касбининг мохир мутахассислари бўлиб етишади.

Қўғирчоқ театри санъати бошқа таълим йўналишларидан тубдан фарқ қиладиган мураккаб ва ўзига хос таълим йўналишидир. Бу йўналишда таълим оладиган талабалар актёрлик маҳоратини ўзлаштиришда “Станиславский системаси”нинг ҳар иккала услубини, яъни кечинма санъати ва тақлид санъатини мукамал ўрганади. Қолаверса, соҳа мутахассиси бўлиб шаклланишида қўғирчоқ бошқариш асослари, қўғирчоқ яшаш технологияси, қўғирчоқларни ишлаб чиқариш конструкцияси ва лойиҳалаш технологияси каби йўналишларни қамраб олган ҳолда таълим-тарбия олади.

Таълим йўналишларининг специфик хусусиятларидан келиб чиқиб, талабаларнинг мукамал касбий билимларни эгаллашида ўзига хос ёндашув бўлади. “Сахна нутқи” фанини ўқитиш, бадиий сўз маҳоратини шакллантиришда устозлар томонидан педагогик технологиялар қўлланиб келинган. Жумладан, қўғирчоқ театри санъатида “Сахна нутқи” фанидан Исоқтой Джуманов узок йиллар дарс машғулотларини бериб, маҳоратли театр актёрларини тарбиялашда ўз ҳиссасини қўшиб келди. И.Джуманов қаламига мансуб бир нечта пьесалар қўғирчоқ театрларида сахналаштирилиб, ёш томошабинлар эътиборига тақдим қилинган бўлса, устознинг талабалар учун ёзган таништирув сажълари ва уларнинг ижролари устидаги изланишлари таълимдаги янги инновацион ёндашув бўлиб хизмат қилган. Тажрибали устозларнинг амалий кўрсатма ва тавсияларига асосан, бугунги кунда ҳам ижодкор талабаларни қўғирчоқ театри санъатининг етук мутахассиси бўлиб шаклланишида бир қанча изланишлар олиб борилмоқда. Шундай илмий-ижодий изланишлардан бири ҳажвий ғазалларни ўрганишдир.

Ҳажвий ғазаллар мумтоз адабиётда ўз ўрнига эга эканлиги ва таъсир доираси кенлиги юзасидан бир қанча маълумотларга эгамиз. Жумладан, олимлар “ўзбек классик шеърлятида ҳажвий ғазалларнинг чинакам ихтирочиси Навоий бўлди. Навоий ўз ҳажвий ғазалларида асосан дин-шариат пешволари – мунофиқ ва хийлакор шайхлар, худбин, бадбин зоҳидлар, жоҳил воизлар устидан кулади ва уларни фош этади” [1. Б-98] – деган фикрлардан

ҳам шуни англаш мумкинки, ҳажвий ғазаллар маълум бир мақсад ва вазифаларни тараннум этувчи ғоявий куч сифатида майдонга келган.

“Саҳна нутқи” фани дастлаб, барча таълим йўналишларида методик жиҳатдан бир хилда ўргатилади. Фақат, матнлар танлашда специфик хусусияти ажралиб туради. Талабалар 3-босқичдан бошлаб, тўлиқ касбга йўналтириш мақсадида соҳага мос репертуарлар устида ишлашни бошлайди. Жумладан, кўғирчоқ театри санъатида ҳажвий асарлар орқали томоша санъати ижрочилиги шакллантирилади. Томоша санъатининг айрим элементларини ўзида жамлаган ҳажвий ғазаллар ижроси устида ишлаш, уни бир актёр театри даражасида тақдим қилиш борасидаги ижодий изланишлар талабаларнинг маҳоратини мустаҳкамлашда пойдевор бўлиб хизмат қилади. Ҳажвий ғазаллар мазмунан ранг-баранг бўлиб, талабаларнинг индивидуал маҳоратини очишда ёрдам беради. Негаки, ҳажвий ғазаллар талаба нутқини анча равон ва тоза бўлишини таъминлайди. Ўткир ва теран мулоҳазали фикрлаш қобилиятини шакллантиради. Сўз хатти-ҳаракати ва жонли нутқнинг таъсирчанлигини оширади. Энг муҳими, ижодкорнинг бадиий сўздаги маҳорати юксалади.

Ғазалнинг бу йўналишида санокли адиблар қалам тебратган. Ўз ижоди орқали ғоя ва мақсадларини тўла-тўқис очиб берган адиблар “Турди, Махмур, Мунис, Огаҳий, Муқимий, Завқий ва бошқа кўпгина ўзбек прогрессив шоирлари ҳажвий ва юмористик ғазаллар яратдилар. Улар ҳажвий ва юмористик ғазалларнинг тематик доирасини анча кенгайтirdилар, ғазалга янги-янги проблемалар ва образларни олиб кирдилар” [1. Б-98] – деб таъкидлайди талқикотчи олимлар. Янги давр ўзбек шеъриятида мумтоз классика ва замонавийлик тенденцияларини ўзаро уйғунлаштирган ҳажвчи шоир Анвар Обиджон ҳам устозлар кўрсатган йўлдан мардона юриб, янги, такрорланмас, ўзига хос хусусиятларга эга бўлган Уста Гулмат, Кулкулмамат сингари образларни адабиёт оламига таништирди.

Гулмат Шошийнинг ёввойи девонидан ўрин олган ушбу ғазал олтида банддан иборат бўлиб, сарлавҳаси “Бешияғоч бозорида юрғон эдим тинглаб ғовур...” деб номланади. Барчага маълумки, ғазалларнинг номи бўлмайди, улар одатда биринчи мисрадаги сўзлар билан ёхуд радиф сўз орқали номланиб келинган. Ушбу ғазални қуйидагича рукнларга ажратиб чиқамиз:

Бешияғоч бо|зорида юр|ғон эдим тинг|лаб ғовур,
Бир мусофир | сўрдиким қай|да деб Шай|хонтовур.

Ман дедим: шун|дин юриб, шун|ғо бориб, шун|доғ бурил,
Учрағай бир | тўп бақа бул|бул бўлиб тур|ғон зовур.

Кўфрининг тас|лим этиб ўт|ғоч зовурдин | нарига,
Тўғри юр хуш|такфуруш ат|тори бор жой|га довур...

Сўнг бурил чап|рок яна сер|тошу туфроғ | кўчадин,
Тўхтама кел|гунча дуч лағ|мон чўзиб тур|ғон повур.

Сан онинг лағ|монидин уч|-тўрт кулоч ют|қон бўл-у,
Аста йўл сўр|санг кейин сўй|лайди ростин,| хайтовур...

Кетди ул кул|луқ ила, боқ|самки – чўнтак | куп-курук,
Вайсатиб Гул|матни, вах, карт|монни урди | киссавур.

Ғазални рукнларга ажратиш талаффузнинг гўзал ва равон бўлишини, қолаверса нутқнинг нафосатини таъминлайди.

Қофия сўзлар “*зовур, Шайхонтовур, зовур, довур, повур, хайтовур, киссавур*” каби сўзлар ўзаро қофиядош сўзлар бўлиб, а-а, б-а, в-а, г-а, д-а, е-а тарзида тизимга солинган. Ғазал ўқишда қофияли сўзларни аниқлаш жуда муҳим ҳисобланади. Негаки талаба ғазални ўқишда қофияли сўзларга алоҳида эътибор қаратган ҳолда ижрода мантиқий урғу билан фикрини очиқ беради.

Анвар Обиджон ғазалларини шакл ва мазмун жиҳатидан аруз вазни талабларига бўйсиндирган, лекин ғазаллар аруз вазни қоидаларига тўлиқ жавоб бериши лозимлиги юзасидан бир қанча тартиб-қоидалар мавжуд. Адабиётшунос олим Абдулла Аъзамов “янгича” тартибда ёзилган ғазалларни мушоҳада қилиб шундай дейди; “бугун бармоқда ёзилган ҳар бир яхши ғазал ўсиб келаётган авлод наздида “ғазал ҳам оддий шеър, бармоқ вазнида ёзилади ва шу вазнда ўқилади”, деган тушунчани пайдо қилади, борини эса мустаҳкамлайдики, айнан шу сабабли у “зиён”дан холи эмас. Чунки бундай тушунчани сингдириб олган ғазал мухлиси Навоий, Бобур ёки Нодира девонини қўлига олса, шеърларнинг вазнини топа олмайди” [2.Б-27]. Олимнинг фикрини ҳатто, шоирнинг ўзи бир ғазалида таъкидлаб ўтади:

“Бу нечук шоир деманг, асли ман носоғроқ,
Ёзғоним шаклан ғазал, лек ўзи бармоқроқ...”

Шоир ушбу байти орқали ёзган ғазаллари аруз вазнига мос келмаслигини айтмоқда, лекин шеърят оламига юмор ва сатирага бой образни тақдим қилди. Ва у кутилган натижани берди. Адабиётшунос олим Р.Орзибеков ғазал қаҳрамонларини шундай таърифлайди; “агар традицион ошиқ, маъшук, мутафаккир, рақиб ва шайх образларини биз, асосан, ишқий-фалсафий ва публицистик ғазалларда кўрсак, товламачи салбий образларни – янги кишиларни сатирик ғазалларда учратамиз” [3. Б-13]. А.Обиджоннинг янги кишиси бу Гулмат образи бўлди ва у ранг-баранг қиёфаларда турли муаммо ва вазиятлар билан адабиёт оламига кириб келди.

Ҳажвий ғазаллар тўпламида Гулмат образининг такрорланмас қиёфасини кўриш мумкин. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад Гулмат тилидан ёзилган ғазалларни ўқиб, шундай дейди: “Уста Гулмат баъзан жуда қув, баъзан ўтакетган даражада ландавур, баъзан содда муғомбир... Ундаги мана шу “хислат”лар ҳажв учун жуда қўл келган” [4. Б-3]. Юқоридаги ғазал мазмунида содда ва гўл Гулматнинг эпчил, устомон, чапдаст ўғри томонидан алданиб, чув тушган ҳолати акс этганидан ҳам шуни кўриш мумкинки, ижодкор бу образни ҳар томонлама ёритишга ҳаракат қилган. С.Аҳмад бу образни янада ёрқин тасвирлар экан: “Анвар ўзининг галдир қаҳрамонидан жуда усталик билан фойдаланган. У ҳамма гапни юмористик тил билан жиддий тарзда айтаётгандек кўринса-да, аслида маишатпарастлик, думбул фалсафабозлик, гумроҳларча диндорлик, худбинлик, қабиҳона иғвогарлик, лоқайдлик, манманлик, молпарастлик, ичкиликбозлик, мунофиқлик каби иллатларни беаёв масхаралайди” [4. Б-3] – деган фикрлари билан Гулмат образининг мукамаллигини таърифлаб ўтади.

Талабалар билан ишлаш жараёнида Уста Гулмат ғазалларига янгича ёндашув қилдик. Ҳажвий ғазалларни бир мавзу доирасида жамлаб, унинг томошавийлигини ошириш мақсадида саҳнавий композиция тайёрладик. Ушбу композиция орқали оиласига бефарқ, хотинидан нолийдиган, маишатпараст, алдоқчи, хотинбоз кимсаларни саҳнада кўзгу мисоли кўрсатишда Гулмат образидан унумли фойдаланилди. “Саҳна нутқи” фанида одатда, ҳажвий ғазаллар ижроси якка тартибда тақдим қилинар ва мазмун-моҳияти очиб бериларди. Биз жамоа билан биргаликда Уста Гулмат образининг ранг-баранг қиёфаларини саҳнада гавдалантириш орқали

жамиятдаги иллатларни кўрсатишни мақсад қилдик. Бу томошамиз эса кутилган натижани берди.

Қўғирчоқ театр санъатининг имкониятлари чексиз, куч-қудрати ва камрови кенглигини М.Қодировнинг ушбу сўзларидан ҳам англаш мумкин: “театрларимиз болаларнинг эртак театри. Бироқ эртак билангина қаноатланиш, катта ёшдаги томошабинларни ўйламаслик тўғри эмас. Болалар ҳам, катталар учун ҳам замонавий мавзудаги сатирик асарлар, пародиялар, ёрқин публицистик ва романтик томошалар яратиш керак. Бунинг учун театрлар ёзувчилар билан ижодий алоқа ва ҳамкорликни кучайтириши, қўғирчоқ санъати имкониятларини тўла-тўқис ва таъсир доирасини кенгайтириш йўлида ғайрат кўрсатиши лозим” [5. Б-149] – деган фикрлари исботи ўлароқ ҳажвий ғазаллар ижрочилигини ушбу йўлдаги изланишлар самараси деб билиш мумкин.

Ҳажвий ғазаллар одатда ҳажв остига олинган кишилар тилидан янграйди. Бу каби асарларнинг таъсир доираси кенг. Халқ оғзаки ижодига айланиб ўлгурган Уста Гулмат образи ҳали узоқ йиллар мобайнида талабалар сахнасида ранг-баранг қиёфаларда намоён бўлади. Ижодкорларнинг тинимсиз меҳнати ва изланишлари самараси ўлароқ Гулмат ва Кулкулмамат образлари Хўжа Насриддин каби миллий образ даражасида раванқ топса, не ажаб...

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбек классик шеърини жанрлари. / О.Носиров, С.Жамолов, М.Зиёвиддинов. – Т.: “Ўқитувчи” 1979. – 184 б.
2. А.Абдулла. Аруз: Алишер Навоий ва Заҳриддин Муҳаммад Бобур сабоқлари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 224 б.
3. Орзибеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. Ўзбекистон “Фан” нашриёти, Т., 1976. - 122 б.
4. Обиджон А. Безгакшамол. (Юмористик ҳангомалар) [Сўзбоши муаллифи: Саид Аҳмад] – Т.: Ўзбекистон КП МК нашриёти, 1985. – 40 б.
5. Қодиров М. Халқ қўғирчоқ театри. (Ўзбек анъанавий қўғирчоқ театри). Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 232 б.
6. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 136 б.

